

КАНТ ІЗ ТЕОРЕТИКО-ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 141(430)«18/19»Кант І.:165.322

DOI <https://doi.org/10.30970/vps.2024.31.04>

ТЕОРІЯ ДОСВІДУ КАНТА І ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА ЄДНІСТЬ АПЕРЦЕПЦІЇ

Валерій Терещенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії філософії,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail: valeriy.tereshchenko@lnu.edu.ua
ORCID ID 0009-0001-1128-8367*

У статті проаналізовано особливості тлумачення Кантом у «Критиці чистого розуму» поняття трансцендентальної єдності аперцепції як умови формування досвідних знань людини, притому ця умова у процесі аналізу виступає як результат. Наголошено, що це поняття визначає суть ґносеологічних пошуків Канта і тісно переплетене з поняттями трансцендентального суб'єкта, апіорних синтетичних суджень, свідомості, метафізикою часу, сутністю чуттєвих споглядань. Трансцендентальну єдність аперцепції, що визначає нашу свідомість як таку, визначено як умову теоретичного пізнання і формування досвіду з огляду на те, що без наявності такої трансцендентальної основи жодна людина не могла б конструювати предмети пізнавальної діяльності і поняття, а також формулювати судження про навколишню дійсність. Констатовано, що Кант цілковито не ототожнює чуттєве і розсудкове, оскільки розсудок не здатний створювати предмети на підставі власних уявлень, навпаки, його діяльність детермінована сукупністю тих предметів, які людина здатна сприймати і осягати в процесі пізнання. Продемонстровано, що вирішення проблеми синтезу чуттєвості і розсудку як неоднорідних за своєю природою й нередукованих одне до іншого можливе завдяки наявності такої опосередковувальної ланки як трансцендентальна схема, яку визначає час як апіорна форма нашого сприйняття і підстава схематизму нашого мислення. Саме ця форма внутрішнього чуття однорідна до категорій і явищ, а тому перші можуть бути застосовними для охарактеризування других. Окремо розглянуто уяву як умову трансцендентальної здатності до судження, яка забезпечує єдність розсудку і чуттєвості і не просто схоплює дане, а конструює його. Підкреслено факт того, що схематизм розсудку обумовлений єдністю аперцепції, а саме формулювання загальних принципів досвіду є завершальною дедуктивною ланкою обґрунтування пізнання природи. А отже й умовою можливості предметів досвіду, який людина сприймає і здатна надалі систематизувати й так дійти до осягнення суті понять, отриманих з допомогою теоретичного пізнання. Згодом Кантова

теорія досвіду й ідея про трансцендентальну єдність аперцепції визначила основи філософії Й. Г. Фіхте і Г. В. Ф. Гегеля, відповідно вплинувши на весь подальший розвиток як філософії німецьких ідеалістів, так і західної філософської думки.

Ключові слова: трансцендентальна єдність аперцепції, досвід, чуттєвість, розсудок, час.

Вступ

Поняття трансцендентальної єдності аперцепції одне з ключових для розуміння теорії досвіду Канта, що її викладено головню у «Критиці чистого розуму». В інших творах зміст цього поняття він розкриває не настільки детально. Наприклад, у «Пролегоменах до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука», написаних, щоб пояснити незрозумілі місця «Критики чистого розуму», аперцепція не видається йому чимось незрозумілим, виступаючи попросту основою нашого розсудку [Кант, 2018, с. 62]. Він не підходить до її аналізу, оскільки визначає цей твір як своєрідний вступ до «Критики чистого розуму» й так розставляє акценти, щоб надалі вона була уже більш зрозумілою, зокрема й більш зрозумілим було поняття трансцендентальної єдності аперцепції. У «Критиці практичного розуму» [Кант, 2004], яка продовжує ідеї першої критики, Кант зосереджує увагу уже не на теоретичних, а на практичних аспектах застосування розуму: Я стає витлумачене як моральний суб'єкт, що усвідомлює себе як певну автономну особистість. А в «Критиці сили судження» [Кант, 2022] уже йдеться про аналіз естетичних і телеологічних суджень, сила яких мала б узгодити теоретичний і практичний розум.

Тому дослідники, щоб зрозуміти суть теорії досвіду Канта загалом і поняття трансцендентальної єдності аперцепції зокрема, аналізують саме «Критику чистого розуму». До аналізу змісту цього поняття в науковій літературі вдаються відносно часто. Наприклад, лише за минулий рік з'явилися статті І. Лян «Кант про чисту аперцепцію та невизначену емпіричну внутрішню інтуїцію» [Liang, 2024], де зокрема розрізнено трансцендентальну аперцепцію і емпіричну аперцепцію (внутрішнє чуття), Дж. Сеті «Кант про емпіричну самосвідомість» [Sethi, 2024], де звернуто увагу на розрізнення трансцендентальної та емпіричної аперцепції як усвідомлення себе суб'єктом і усвідомлення себе об'єктом відповідно й запропоновану їхню авторську інтерпретацію через призму аналізу понять спонтанності та сприйнятливості, Б. Вірьомартоно «Аперцепція Канта і філософія розуму» [Wiryomartono, 2023], де вказано на те, що аналіз аперцепції Кантом може бути розглянутий і з позицій сучасної когнітивної науки, нейронауки чи філософії розуму і багато інших, в яких висвітлено різні аспекти поняття трансцендентальної єдності аперцепції, поняття, з допомогою якого Кант прагне пояснити як на підставі різних досвідних переживань ми формуємо єдине сприйняття того, що відбувається навкруги – й воно загалом постає як наша свідомість, яка зокрема є і нашою емпіричною самосвідомістю як індивідуальною самосвідомістю, сукупністю наших внутрішніх інтуїцій (внутрішніх споглядань, тобто пізнанням не через поняття), визначених у часі.

Метою цієї статті буде з'ясувати, яку роль поняття трансцендентальної єдності аперцепції відіграє в теорії досвіду і як співвідноситься з низкою інших важливих понять, що визначають суть «Критики чистого розуму», зокрема з поняттями чуттєвості і розсудку, трансцендентальної схеми і уяви. Для цього розглядаючи Кантову теорію досвіду буде звернуто увагу і на поняття свідомості, трансцендентального суб'єкта та часу.

Чуттєвість і розсудок

За Кантом Я не пізнаване як річ у собі, але як трансцендентальний суб'єкт воно набуває визначеного гносеологічного значення. Кант поєднує питання про можливість теоретичного пізнання із питанням про можливість апіорних синтетичних суджень й, окрім того, спрямовує дослідження розсудку та його функції судження на структуру цієї логічної форми. Кант стверджує: «Свідомість самого себе (аперцепція) є просте уявлення [свого] Я, і якби єдино через це усе розмаїття в суб'єкті було дане самодіяльно, тоді внутрішнє споглядання було б інтелектуальним. У людині ця свідомість вимагає внутрішнього сприйняття того розмаїття, що дане наперед у суб'єкті, і той спосіб, у який воно неспонтанно дане в душі, задля цієї різниці має називатися чуттєвістю» [Кант, 2000, с. 73].

У першому підрозділі «Аналітики» Кант здійснює виведення чистих понять розсудку із трансцендентальної класифікації суджень. Визначивши категорії з погляду логічної функції судження, Кант переходить до аналізу «вищого якісного поняття», із яким належить пов'язувати використання розсудку. При цьому Кант наголошує: «Але оскільки в нас а priori лежить в основі якась певна форма чуттєвого споглядання, котра ґрунтується на сприйнятливості уявлювальної здатності (чуттєвості), то розсудок як самодіяльність може визначати внутрішнє чуття через розмаїття даних уявлень відповідно до синтетичної єдності аперцепції і так мислити а priori синтетичну єдність аперцепції розмаїття *чуттєвих споглядань* як умову, що їй необхідним чином мають підпорядковуватися всі предмети нашого (людського) споглядання, адже тим самим категорії як голі форми думки набувають об'єктивної реальності, себто застосування до предметів, які можуть даватися нам у спогляданні, але тільки як явища; бо тільки їх ми здатні споглядати а priori» [Кант, 2000, с. 114]. Це вище поняття Кант називає трансцендентальною єдністю самосвідомості або трансцендентальною аперцепцією. Вона є спонтанним актом «Я мислю» і є умовою єдності теоретичного пізнання і досвіду в цілому.

Існування аперцепції Кант пов'язує з тим, що чуттєве споглядання і думки про них «дані в середині суб'єкта». Так як всі уявлення мої, то вони належать до однієї самосвідомості. Споглядання дані до будь-якого мислення. Але вони дані в тому самому суб'єкті, який володіє здатністю їх мислити, супроводжувати їх, поєднувати їх і усвідомлювати цей акт синтезу. Фіксуючи факт спільної даності споглядання і думки, їхнього необхідного відношення в суб'єкті, Кант переходить до поняття про цей факт, до рефлексивного уявлення про нього. Трансцендентальна аперцепція і є цієї рефлексією.

Розглядаючи аперцепцію як вищий пункт пізнання і пов'язуючи її з вирішенням питання про те, у який спосіб суб'єктивні умови мислення

набувають об'єктивну значимість, Кант фактично знімає принципову відмінність між чуттєвістю і розсудком, у такий спосіб переводячи питання про їхнє відношення в площину чисто логічної рефлексії і формальної єдності. В чуттєвості Канта цікавлять лише ті «чисті» формальні моменти, які найбільш пристосовані для використання до неї чисто логічної функції «підведення», «об'єднання» або синтезу за формою судження.

Не випадково вчення Канта про трансцендентальну єдність аперцепції стало джерелом філософії Фіхте й Гегеля, а пізніше Кантову теорію досвіду вивчали й розвивали неокантіанці, наприклад, Коген [Cohen, 1871] чи Наторп [Natorp, 1912], навіть не зважаючи на відкидання чи переосмислення змісту низки принципових понять філософія Канта, зокрема поняття речі-в-собі. Так неокантіанці стали вважати, що завдяки Канту відбувся перехід від поняття субстанції до поняття функції, що Кант надав всім пізнавальним відношенням саме функціонального (діяльнісного) значення, а це вже відкривало можливість для витлумачення поняття як символів, якими ми позначаємо певні відношення між суб'єктами і об'єктами.

Загалом Канту залишилося зробити невеликий крок до повного ототожнення чуттєвого і розсудкового, даного і мислимого, спонтанного і обумовленого ззовні. Але Кант цього кроку не зробив. У різних місцях «Дедукції» він підкреслює, що розсудок не може утворювати предмети своїми уявленнями, що предмети існують не завдяки розсудку, що його обмежено предметами можливого досвіду.

В «Аналітиці засад» Кант ставить проблему синтезу чуттєвості і розсудку та єдності в іншому аспекті. Йдеться не про умови, які надають цьому синтезу форму необхідної єдності, а про принципи цього синтезу як змістовного процесу, як способу використання розсудку до явищ та емпіричних споглядань. Кант повертається до аналізу чуттєвого пізнання і ставить питання про єдність чуттєвості і розсудку як неоднорідних моментів пізнання. Згідно з Кантом, «...простір і час є умовами можливості всіх речей як явищ, так само як і обмеженнями цих засад – [у тому,] що вони не можуть відноситися до речей самих по собі, не належать, отже, до окресленого нами поля дослідження. Так само й математичні засади не становлять частини цієї системи, бо взяті лише зі споглядання, а не з чистих розсудкових понять, проте їх можливість, позаяк вони zarazом суть синтетичні апіорні судження, з необхідністю знайде тут місце, щоправда, не для того, аби доводити їхню правильність і аподиктичну певність, чого вони зовсім не потребують, а лише для того, щоб пояснити й дедукувати можливість таких очевидних апіорних знань» [Кант, 2000, с. 133].

Трансцендентальна схема і уява

Труднощі вирішення цієї проблеми полягають у тому, що категорії розсудку зовсім неоднорідні із чуттєвими спогляданнями, а тому їх не можливо ні логічно вивести, ні підвести одні під інших. Отже, для можливості їхнього синтезу необхідно знайти опосередковувальну ланку, яка може пов'язувати настільки різнорідні моменти пізнання, споглядання і понять. Такою ланкою для Канта виступає або трансцендентальна схема, або час, «чисте»

опосередковувальне уявлення, що є однорідним і з категоріями, і з явищами, що робить можливим використання категорій до явищ.

Схема виконує подвійну функцію, вона є дещо середнє: з одного боку, відмінна від чуттєвого споглядання, загальнозначима, необхідна і є категоріально визначеною формою, а з іншого, – на відміну від чистого поняття – чуттєво наочна і змістовна, а за своїм суб'єктивним джерелом схема є наслідком продуктивної здатності уяви, яка є опосередковувальною ланкою між чуттвістю і аперцепцією. Уява або трансцендентальна здатність до судження аналізується Кантом після дедукції категорій розсудку і аперцепції. Кант опосередковує уяву і схеми формами категорій і необхідною єдністю аперцепції. Підставою спонтанної уяви є розсудок. Під схемою він розуміє власне не час, а апіорне визначення часу, підпорядковане правилам. Кант наголошує, що він аналізує не схематизм уяви, а чистий розсудок. Схема розглядається Кантом як чистий синтез, що виражає категорію, роль якого у визначенні внутрішнього відчуття відповідно до єдності аперцепції. Кант робить висновок, що схематизм розсудку не прямим чином впливає із трансцендентальної єдності аперцепції, яку він зрештою визначає як «єдність, через яку все дане в спогляданні Різноманітне об'єднується в понятті об'єкта» [Кант, 2000, с. 114].

Єдність розсудку і чуттєвості є досвідним пізнанням. Цю єдність забезпечує уява. Поєднання чуттєвості і розсудку має декілька рівнів. Найвищий з них трансцендентальна аперцепція – «Я» як мислячий синтез і «Я» як споглядальне внутрішнє відчуття. Трансцендентальний синтез уяви забезпечує єдність, зв'язок завдяки впливу розсудку на внутрішнє відчуття, внаслідок чого відбувається синтез. Та сама сила уяви синтезує розсудкові поняття із явищами завдяки схемам. Дія уяви проявляється і на третьому рівні – уявленні, де відбувається синтез схоплення. Уява не є чисто пасивним процесом прийняття даного, а є одночасно його конструюванням. Отже, уява виступає як головна пізнавальна здатність, вона над чуттєвістю і розсудком, вона об'єднує ці різні джерела пізнання.

Кантівська схема є лише теоретико-пізнавальною інтерпретацією різних способів зв'язків і відношень між частинами суджень, а діяльність уяви можна звести до однозначних операцій з умовно-відокремленими чуттєвістю і розсудком. Схеми є лише правилами використання категорій, логічного поєднання загального і особливого. Не випадково Кант переходить до певного перерахунку із всіх принципів використання розсудку до явищ. Діяльність уяви – це не процес синтезу, а насамперед констатація єдності чуттєвості і розсудку в апіорно-синтетичних основоположеннях досвіду. Завдання обґрунтування метафізики природи завершується формулюванням загальних принципів досвіду. Отож процес пізнання постає як можливість реалізації тих самих апіорних засад на підставі емпіричного матеріалу, а логічні характеристики апіорного знання, його загальна значимість і необхідність починають наближатися до об'єктивності. Кант стверджує, що: «умови можливості досвіду взагалі є водночас умовами можливості предметів досвіду і мають через те об'єктивну значущість у апіорному синтетичному судженні» [Кант, 2000, с. 137]. Показуючи як це можливо, Кант реалізує свою головну мету в

теорії досвіду [Enskat, 2015]. Вартувало б уточнити, що йдеться про можливість того, як ми формуємо предмети досвіду, адже у Канта предмети досвіду – це не реальні предмети, а такі, що утворюються внаслідок нашої діяльності, зокрема тієї, що стосується аналізу апіорних синтетичних суджень. Такі судження, як обґрунтовує Кант, є можливими. Звідси впливає можливість побудови метафізики як науки.

Висновки

Отже, Кант формулює самобутню концепцію досвіду, що, фактично, закладає традицію трансцендентального ідеалізму в європейській філософії. Викладена в «Критиці чистого розуму» теорія досвіду, яка визначена довкола питання трансцендентальної єдності аперцепції, вплинула не лише відчутно на розвиток філософської традиції надалі (на німецьких ідеалістів на кшталт Фіхте і Гегеля, неокантіанців, феноменологів, неопозитивістів, які лише в XX столітті по-новому актуалізували питання аперцепції, самосвідомості), а й допомогла прояснити філософію більш ранніх філософів Нового часу. Наприклад, чітко розмежовувала трансцендентне як щось поза досвідом від трансцендентального як певного змісту нашої свідомості, який не залежить від нашої свідомості і є апіорним і не виводиться з досвіду. Крім того, дистинкція апіорного і апостеріорного в її кантівських інтерпретаціях давала змогу краще зрозуміти суть раціоналістичної філософії Декарта з її поділом на вроджені і набуті знання. Кантові дослідження у межах теорії досвіду продемонстрували тяглість раціоналістичної філософської традиції і обумовленість вивчення трансцендентальної єдності аперцепції такими поняттями як чуттєвість, розсудок, трансцендентальна схема, уява, а також свідомість, трансцендентальний суб'єкт і час. Через призму усіх цих понять він детально пояснив, як відбувається процес пізнання.

Список використаних джерел

1. Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.
2. Кант І. Критика сили судження / пер. з нім. В. Терлецького. Київ : Темпора, 2022. 904 с.
3. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
4. Кант І. Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / пер. з нім. В. Терлецького. 2-ге вид. Харків : Фоліо, 2018. 214 с.
5. Cohen H. Kants Theorie der Erfahrung. Berlin : Ferdinand Dümmler, 1871. VIII, 270 S.
6. Enskat R. Kants Theorie der Erfahrung. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2015. 304 S.
7. Liang Y. Kant on Pure Apperception and Indeterminate Empirical Inner Intuition. *Ergo an Open Access Journal of Philosophy*. 2024. Vol. 11: 41. P. 1–42. DOI: <https://doi.org/10.3998/ergo.6918>.
8. Natorp P. Kant und die Marburger Schule. *Kant-Studien*. 1912. Vol. 17. S. 193–221.

9. Sethi J. Kant on Empirical Self-Consciousness. *Australasian Journal of Philosophy*. 2024. Vol. 102, No. 1. P. 79–99. DOI: <https://doi.org/10.1080/00048402.2021.1948083>.
10. Wiryomartono B. Kant's Apperception and Philosophy of Mind. Bagoes Wiryomartono. *Reframing Human Endeavors*. Cham: Springer. 2023. Vol. 25. P. 29–43. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-29566-9_3.

References

- Cohen, H. (1871). *Kants Theorie der Erfahrung*. Berlin: Ferdinand Dümmler.
- Enskat, R. (2015). *Kants Theorie der Erfahrung*. Berlin; Boston: De Gruyter.
- Kant, I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of Pure Reason] / transl. from German by I. Burkovskiy. Kyiv: Yunivers. [In Ukrainian].
- Kant, I. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu* [Critique of Practical Reason] / transl. from German by I. Burkovskiy. Kyiv: Yunivers. [In Ukrainian].
- Kant, I. (2018). *Prolehomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky, yaka mozhe postaty yak nauka* [Prolegomena to Any Future Metaphysics That Will Be Able to Present Itself as a Science] / transl. from German by V. Terletskyi. 2nd ed. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].
- Kant, I. (2022). *Krytyka syly sudzhennia* [Critique of the Power of Judgment] / transl. from German by V. Terletskyi. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
- Liang, Y. (2024). Kant on Pure Apperception and Indeterminate Empirical Inner Intuition. *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy*, 11: 41, 1–42. <https://doi.org/10.3998/ergo.6918>
- Natorp, P. (1912). Kant und die Marburger Schule. *Kant-Studien*, 17, 193–221.
- Sethi, J. (2024). Kant on Empirical Self-Consciousness. *Australasian Journal of Philosophy*, 102, 1, 79–99. <https://doi.org/10.1080/00048402.2021.1948083>
- Wiryomartono, B. (2023). Kant's Apperception and Philosophy of Mind. In B. Wiryomartono (Ed.), *Reframing Human Endeavors* (pp. 29–43). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-29566-9_3

KANT'S THEORY OF EXPERIENCE AND THE TRANSCENDENTAL UNITY OF APPERCEPTION

Valerii Tereshchenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of History of Philosophy,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: valeriy.tereshchenko@lnu.edu.ua
ORCID ID 0009-0001-1128-8367*

The article analyzes the peculiarities of Kant's interpretation of the transcendental unity of apperception as a condition for the formation of human experience in the «Critique of Pure Reason», with this condition appearing as a result in the process of analysis. It is emphasized that this concept determines the essence of Kant's gnoseological searches and is closely intertwined with the concepts of the transcendental subject, a priori synthetic judgments, consciousness, metaphysics of time, and the essence of sensory contemplation. The transcendental unity of apperception, which defines our consciousness as such, is defined as a condition for theoretical knowledge and the formation of experience given the fact

that without the presence of such a transcendental basis, no person could construct objects of creative activity and concepts, as well as formulate judgments about the reality. It has been established that Kant does not equate sense and understanding at all, since understanding is not capable of creating objects based on its own ideas, on the contrary, its activity is determined by the totality of those objects that a person is able to perceive and comprehend in the process of cognition. It has been demonstrated that solving the problem of the synthesis of sensibility and understanding as heterogeneous in nature and not reducible to one another is possible due to the presence of such a mediating link as a transcendental scheme, which is determined by time as an a priori form of our perception and the basis of the schematism of our thinking. It is this form of inner sense that is homogeneous to categories and phenomena, and therefore the former can be used to characterize the latter. Imagination is considered separately as a condition of the transcendental ability to judge, which ensures the unity of understanding and sensibility and does not simply grasp data, but constructs it. The fact that the schematism of the understanding is due to the unity of apperception is emphasized, and the formulation of the general principles of experience is the final deductive link of the justification of knowledge of nature. And therefore, it is also a condition for the possibility of objects of experience, which a person perceives and is able to further systematize and thus come to understand the essence of the concepts obtained with the help of theoretical knowledge. Subsequently, Kant's theory of experience and the idea of the transcendental unity of apperception defined the foundations of the philosophy of J. G. Fichte and G. W. F. Hegel, accordingly influencing the entire further development of both the philosophy of German idealists and Western philosophical thought.

Keywords: transcendental unity of apperception, experience, sensibility, understanding, time.

Отримано / Received: 15.09.2024